

Demokracija i revolucija
Rekonstrukcijske teze o
Rousseauovoj filozofiji politike

Žarko Puhovski

1. Jubilej u povodu kojega se aktualno raspravlja o Rousseauu ukazuje — pored niza izvanjskih naslaga — na epohu koju čini razmak između sadašnjeg i Rousseauova razdoblja. Ta je epoha — ponajprije fenomenalno — *epoha revolucija*. Gotovo na početku njezina toka kronologijski je i povijesno mjesto revolucije koja bijaše i velika i francuska i građanska, ali, ponajprije, prva revolucija svjetske povijesti, prvo radikalno zgušnjavanje povijesnog vremena u kojemu, opet, dakako, po prvi puta, dolazi do proizvodne promjene u biti danog svijeta, do tvorenja novog epohalnog ustrojstva svijeta. Povijesna ograničenost te revolucije i svijeta koji stvara pojavno se iskazuje — na aktualnom koncu rečene epohe — pluralnošću teorija i praksi revolucije kojima je — zapravo jedini — »zajednički nazivnik« negativna određenost spram programa i rezultata revolucije s kojom se epohalno započelo. U svoj svojoj teorijskoj i političkoj višeznačnosti demokracija je opća formula te revolucije i — formalno — indeks raznolikosti suvremenih prijevora oko revolucija pozitivno utemeljenih u bitnoj nedostatnosti demokratskog programa uspostavljenog na početku ovog razdoblja.

2. Rousseauovo je mjesto u tom povijesno-revolucionarnom i historijsko-teorijskom kontekstu po mišljenju većine interpretata neprijeporno zamjčeno. Različite odredbe unutar tog općeg stava iskazuju ne samo metodologijske (pa i ideologijske) pozicije interpretata, nego upućuju i na daleko-sežniji problem; odnos teoretika koji dopire do revolucionarnih konzekvencija vlastita mišljenja spram programatskog korištenja njegovih teorijskih stajališta u revolucionarnom zbivanju. Rousseauovo mišljenje (ponajprije filozofijsko-političko, uz apstrahiranje njegovih — po naknadnoj školničko-filozofskoj razdiobi — filozofijsko-jezičnih, estetičkih, pedagoških i drugih teza) nastavlja pri tom teorijsko-političku tradiciju novovjekovlja. Ta tradicija, u osnovi, od Machiavellijeva postuliranja neovisnosti političke »sfere« o moralnim prosudbama, preko utopijske konstruktivne kritike (u doslovnom smislu, tj. u smislu konstruiranja novoga i drukčijega kao pozitivne konzekvencije kritičke nastrojenosti spram postojećega) i naslućenih obrisa novog odnošenja socijalnog kao bitne pretpostavke u prirodno-

-pravnoj tradiciji utemeljenih ugovornih teorija ima (rekonstruktivno) kao predmet revolucionarno dokidanje postojećega na čemu i sama gotovo neprestance ideološki radi.

3. Da bi se, međutim, striktno pokazala pripadnost Rousseauova ovom »nizu« prekratkih teoretika valjalo bi pokazati njegov teorijski »program« koji sadrži revolucionarne implikacije i također, bitno jedinstveno postavljanje njegovih temeljnih teza u najznačajnijim tekstovima. Drukčije rečeno: Rousseauova situacija potrebuje izvlačenje pozitivnih konzekvencija iz već uglavnom obavljene izrade negativnih, u kritici feudalizma demonstiranih pretpostavki nove zajednice. Istovremeno, pored ovih »izvanjskih« okolnosti, ujednačenost tematike Rousseauove filozofije politike dopijeva u »unutrašnji« sukob s čestom nepreciznošću, kontekstualnom neute meljenošću, metodičkom različitošću, pa i kontradiktornošću pojedinih teza. Stoga je rekonstrukcijsko utemeljivanje u pravilu pretpostavljanog jedinstva Rousseauove pozicije nezaobilazan zadatak ozbiljnog interpretiranja njegova djela.

4. Rousseauova je navlastita problematika sažeta u pitanju o *unutrašnjem ustrojstvu nove zajednice*, u pitanju s kojim stiže dalje od sviju prethodnika (i mnogih kasnijih) ne samo u odgovaranju na samopostavljen temeljni upit, nego i u smislu teorijskog pretpostavljanja čitave jedne epohe revolucija. Posve skraćeno, premda Rousseauovoj osnovnoj nakani, čini se, bitno sukladno, ta unutrašnja arhitektonika nove zajednice označena je *epohalnim namještanjem naroda* (izvorno i bolje: puka) *kao zajednice*. No, taj je narod pojmljen — za razliku od grčkog shvaćanja demosa i njegovih epohalno-proizvodnih pretpostavki — kao zajednica razumnih (racionalnih) ljudi (u političkoj pak provedbi dobnou ustanovljivih punoljetnih ljudi). Antropološka je pretpostavka takvog ustrojstva naroda zadobijena već u I. »Raspravi«, u preokretu prosvjetiteljske tradicije što ga Rousseau tamo poduzimlje postulirajući shvaćanje povijesti kao medija korumpiranja čovjeka, označenoga usavršavanjem pojedinih ljudi i istovremenim moralnim propadanjem ljudskog roda. Nakon što je — u II. »Raspravi« — ukazano na uzroke takvog stanja u socijalnim nejednakostima uvjetovanimu vlasništvom, konzekvencija je razmatranja podjela sfera ljudske egzistencije s nadmoćnošću privatne (proizvodne) nad javnom (moralnom) »sferom« — tako se ponavlja problematika I. »rasprave«. Krug je formalno zatvoren, konzekvencija mu je dvojstvo u čovjeku (*bourgeois/citoyen*), omogućeno, pored povijesnog elementarnog razvoja, i ustrojem države koja priznaje, a ne dokida nejednakost, pa konačno logički dopijeva do despotizma. Pitanje o ustrojstvu zajednice koje bi odgovaralo povijesno potisnutim osobinama čovjekovim postavljeno je i u protustavu spram ovako ocrtanu organizacije vlasti.

5. Poziciju principijelnog izlaženja iz metodičkog kruga u kojem je ova problematika zadržana, Rousseau pokazuje u pismu nadbiskupu pariškome Christopheu de Beaumontu, napisanome 1762., u kojemu formulira svoje shvaćanje čovjeka: »Čovjek nije jednostavno biće, složen je iz *dviju supstancija*... nakon što je to dokazano samoljublje (*amour de soi*) više nije jednostavna strast, nego ima *dva principa*, inteligentno biće (*être intel-*

ligent) i osjetilno biće (être sensitif), dobro kojih ne može biti jednako. Osjetilni užitak (appétit des sens) teži dobru tijela, ljubav spram reda (amour de l'ordre), dobru duše. Ova posljednja ljubav dobija, kada je razvijena i aktivirana, ime savjest (conscience). Ponovno se — opet na antropološkoj razini razmatranja — pojavljuje dvojnost aktualne pojavnosti čovjeka pokazana u ranijim promišljanjima: povijesno napredovanje bourgeoisa, tjelesnog čovjeka nije ni bilo sporno, napredovanje citoyena koji u — u svoj svojoj apstrakciji — živi postulirani red zajednice nije ni bilo moguće. Uz sve aspekte ranijeg razvoja za razvoj je savjesti, na istom je mjestu ustvrđeno, nužan »rastući uvid (lumières) čovjeka«, dakle prosvjetiteljstvo »s obrnutim predznakom«. Konačan je opći oblik tražene zajednice odatle sažet u formuli *savjest na vlast*.

6. Moralni je zakon poretka utemeljenoga na vlasti savjesti naprosto sloboda, za njezino je pak političko ozbiljenje nužna moralna vlast, tj. takva vlast čiji zakoni promiču opće dobro nasuprot dobru skupina i pojedina. Dakako, ovako pretpostavljena vlast ima zadaću mijenjanja čovjeka (zakonom), jer da bi čovjek bio ono što treba biti, ima biti jednak (Marx, u »Židovskom pitanju«, reče »alegorijskom«) citizenu, moralnom pojedincu mogućem tek kao dio moralne cjeline-zajednice. Bez čovjeka kao citizena metodički nije moguće postojanje naroda/puka (peuple) koji nije određen etnički, nego kao »être moral et collectif« (moralno i kolektivno biće). Jer, citizen se, nasuprot građaninu kao nositelju pojedinačne volje, odnosno, do kraja dovedeno, volj esviju (volonté de tous) uspostavlja upravo na razini konstitucije opće volje (volonté générale), ispraznjene razumskim stavom od svih sadržaja konkretne pojedinačne volje. Obzirom na prethodna antropološka i filozofijsko-politička određenja za Rousseaua se zato postavlja pitanje (prividno metodički »naopako«) o tomu kako da opća volja postane voljom sviju — to posredovanje principijelno osigurava društveni ugovor kao pretpostavka bezostatnog predavanja svakog pojedinca svima ostalima u zajednici tvoreći personalno-nadpersonalno jedinstvo (moi-commun), no bez dijalektičkog posredovanja (što vidi Hegel — npr. § 258 »Filozofije prava«), tj. tako da se u zajednici suprotstavljenost volja (interesa) načelno više i ne dopušta, pa ni kao produktivna snaga napretka ili barem održanja postojećega.

7. Idealan oblik takve zajednice — kojoj društveni ugovor naznačuje epohalno traženi unutrašnji sadržaj — jest *demokracija*, no, kako se vidjelo, antropološki, filozofijsko-politički i povijesni uvjeti postavljeni pred narod-puk da bi odista mogao funkcionirati kao zajednica preteški su da bi ideja bila realizirajiva u danome (na razini djelovanja pretpostavljenog poretka oni se sažimlju u slijedećim zahtjevima: a) konstitucija opće volje; b) dovoljno mala država da postoji stanovit stupanj međusobnog poznavanja građana i mogućnost okupljanja naroda-puka; c) velika jednostavnost običaja da ne bi bilo odviše zajedničkih poslova; d) jednakost u pogledu staleža i imutka). Stoga se u »Društvenom ugovoru« (III., 4) lapidarno konstatira: »Uzme li se izraz demokracija u svoj strogosti njegova značenja, onda nikada nije postojala, niti će ikada postojati demokracija«. Inzistiranje na demokraciji kao obliku koji odgovara navlastitom obličju čovjeka, ukazuje, međutim, unatoč izrečenom uvjerenju o njezinoj nemogućnosti,

na dublju nužnost korijenite promjene postojećega naime revolucije — da bi se istinski čovjek, eventualno, ozbiljio. Ako demokracija već nije moguća, program se svodi na uspostavljanje republike, no demokracija kao program djeluje — često implicitno — kao stalan teorijski kontekst praktički svih Rousseauovih rasprava o teorijsko-političkoj problematici, pa i — cirkularno — kao medij za koji čovjek postaje čovjekom.

8. Završavajući odjeljak o narodu u »Društvenom ugovoru«, Rousseau, na razini rečene načelne postavke, ustvrđuje (II., 10): »U Evropi ima još jedna država koja je sposobna za donošenje zakona, a to je otok Korzika. . . naslućujem da će ovaj mali otok jednog dana zapanjiti Evropu«. Budući da za Rousseau narod koji je sposoban za donošenje zakona ima gotovo sve bitne osobine naroda koji sam sobom vlada, a Korzici »naslućuje« — na tom programu — budućnost, njegova je načelna pozicija odista povijesno otvorena, premda teorijski neprecizirana.

9. »Nacrt ustava za Korziku« tako dobija, nasuprot brojnim interpretacijama njegove »zanimljivosti zbog radikalnih i konkretiziranih formulacija«, bitno mjesto u Rousseauovoj (rekonstruiranoj) poziciji. Polazeći od nužnosti da se »oblikuje narod za vladavinu« (a ne obratno, što je samo preformuliran načelni stav o odnosu opće volje i volje sviju), Rousseau daje, pored niza fragmentarnih formulacija u ovom nedovršenom spisu, niz konkretiziranih naputaka pojmljivih tek u suglasju s već spomenutim stavom iz »Društvenog ugovora«. Posebice je pri tom indikativno njegovo inzistiranje na proizvodnim pretpostavkama poželjnog ustrojstva, one su dane u naglašavju nužne prevage zemljoradnje (paralela s Boisguillebertom i fiziokratima je očevidna), u odatle izvedenom postuliranju nepotrebnosti, pa i štetnosti novca koje dospijeva i do dalekosežnih formulacija o mogućnosti netržišne razmjene (»mogao bi se u svakoj župi, ili u glavnom mjestu, napraviti jedan javni registar s dvije kolone u koji bi pojedinci upisivali svake godine s jedne strane vrstu i količinu proizvoda kojih imaju previše, a s druge strane one koji im nedostaju. Bilancom i usporedbom tih registara od pokrajine do pokrajine mogla bi se odrediti cijena proizvoda i opseg trgovine, tj. razmjene«). Sve to u cilju ozbiljenja političke jednakosti kao minimalne pretpostavke sistema koji bi odgovarao Rousseauovim zadama. Međutim, i u tako konkretiziranom i zahtjevom reduciranom »nacrtu«, koji uostalom neposredno zastupa jednu vrst sitnosporedničke demokracije, Rousseauove napomene o ekonomijskim (proizvodnim) pretpostavkama njezina održanja nadilaze i krajnje radikaliziran građanski program.

10. Jedinstvo Rousseauovc pozicije može se, čini se, zajamčiti samo tako ako se njegovo temeljeno (premda kategorijalno nečisto) inzistiranje na demokraciji pojmi u kontekstu realiziranja poretka koji odgovara moralnim (savješću i razumom obdarenim) ljudima, dakle poretka koji — da bi se počeo zbivati — potrebuje bitne (revolucionarne) promjene ne samo odgoja, političkog ustrojstva i odnosa spram tradicije napretka u povijesti, nego i spram materijalnog ustrojstva proizvodnje života. Ukratko: demokracija je konzekventno — ne toliko kod Rousseau, koliko nakon njega, posljedtko mnjegovih teza — mišljiva tek pod pretpostavkom njezina revolucionarnog prizivanja u svijet.